

NAGYON SZUBJEKTÍV GONDOLATOK FORDÍTÁSRÓL, LÉTRŐL, LÉTTAPASZTALATRÓL ÉS AZ ONTIKUS KULTÚRTÖRTÉNETRŐL

Megjegyzések F.Á. írásaihoz

Bevezető

Mostanában Fernando Pessoa legszebb művét, a *Kétségek könyvét* kontrollszerkesztem: Pál Ferenc magyar fordítását vetem össze az eredeti portugál szöveggel. Itt-ott belenézek az angol és a francia fordításba is. Milyen érdekes! Pessoa *csak portugálul* jó (meg magyarul, Pál Ferenc zseniális fordításában), más nyelveken egyszerűen olvashatatlan. Mi lehet ennek az oka? Több magyarázat is van rá. Lehet, hogy nem is annyira borzalmas ez a mű angolul vagy franciául, csak *én érzem* annak. (Bár a német fordítás *tényleg* borzalmas lehet...) Egy átlag angol vagy francia olvasó akár szépnek is találhatja. De ezzel már az esztétika vizeire evezünk, és mivel meglehetősen kevés itt a megfogható-megmagyarázható jelenség, célszerűnek látszik innen minél gyorsabban továbbállni. Egy másik magyarázat lehetne az, hogy ez a mű annyira *nyelvhez* (adott esetben a portugál nyelvhez) kötődik, hogy ha ebből a közegéből kiszakítjuk, életképtelenné válik. A szavak szemantikája, tudjuk, nyelvenként változik, ami az egyik nyelven könnyedén kifejezhető, az egy másikban csak nagy körülírásokkal jelentésvesztésekkel adható vissza stb. Ez azonban nem ad magyarázatot arra, miért jó *a magyar fordítás* is. Étienne Gilson szavai jutnak az eszembe, aki valami olyasmit mond, hogy a filozofálás annyira *nyelvhez* kötött, hogy a felhasznált nyelv struktúrája már eleve meghatározza a gondolkodás irányát. Ki lehet vajon terjeszteni ezt a megállapítást nem-filozófiai (szépirodalmi) szövegekre is? Dehát akkor elérkeznénk a fordíthatatlanság ama felfogásához, amely az *eredeti* szöveget kérné számon a fordítástól! Esetleg bennem, az olvasóban van a hiba? Olyan pluszjelentéseket, konnotációkat viszek bele az olvasás során a szövegbe, amelyeket szerzőjük nem is gondolt volna? A hermeneutika és a recepcióelmélet vizein járunk, innen is mihamarabb tovább kellene eveznünk. Ha túllépünk az ilyenkor elkerülhetetlen szubjektív érzéseken, szubjektív értékítéleteken stb., akkor csak egyetlen magyarázat marad erre a megfoghatatlan jelenségre: az okot nem a szövegben, nem is a nyelvben, hanem a *fordítóban* és az olvasás-befogadás (az élmény) milyenségében kell keresni.

Létre nyitottság, léttapasztalás

Pessoát nem fordíthat (és nem is olvashat) akárki. Aki egy ilyen szerző fordítására vállalkozik, annak nemcsak a forrásnyelvet kell nagyon is ismernie, hanem a célnyelvet is, annak minden árnyalatával egyetemben. De ez nem elég. Fordítani is nagyon jól kell tudnia. Ám ez még mindig nem elég, mert ezen az alapon (némi túlzással) mindenki, aki egy felsőfokú portugál nyelvvizsgálóval és megfelelő mennyiségű fordítói tapasztalattal rendelkezik, bátran nekiláthat Pessoa-t fordítani. Még valami kell hozzá, ami szerintem megvan a magyar fordítónál, és nincs meg ennyire az angolnál: mégpedig az, hogy olvasói-értelmezői-fordítói tevékenységét egyfajta *létre nyitottság, léttapasztalás* jellemezze. Egy mai diva-

tos felfogás szerint minden szöveg más szövegekről szól. Ez nem igaz, mert minden szöveg a *létről* szól. Ha a *létről* szóló *műként* olvassuk Pessoa művét, ha a lét megértésének igényével olvassuk, fogadjuk be gondolatait, akkor egészen biztosan másféle eredményre jutunk, mint ha szavak-mondatok halmazából álló — olvasandó, fordítandó — *szövegnek* tekintjük, s valamiféle kötelező penzumként "rágjuk át magunkat" rajta. A fordító személye itt alapvető fontosságú, hiszen ő közvetíti a gondolatokat a célnyelvi olvasóközönségnek: az ő olvasó-megértő tevékenysége alapvetően befolyásolja az adott szerző (adott mű) megítélését a célnyelvi olvasóközönség körében. De ez már a végletekig közhely. A minket itt most érdeklő kérdés az alábbi módon fogalmazható meg: segíti-e Pessoa jobb megértését az ontikus kultúrtörténeti megközelítés?

Ontikus, ontologikus

F. Á. szövegeit olvasgatom, már vagy három dossziét töltenek meg a gépiratos, rövidebb-hosszabb szövegek. Nehéz lenne tematikailag rokonságot találni közöttük: Németh László műveitől kezdve a bibliai zsidóság, az antik görög és mai filozófia- és irodalomtörténet problémáin át egészen a modern kvantumfizikáig meglehetősen széles területet ölelnek fel. A szövegek mindig egy-egy vitához szolgáltak kiindulópontként: a vitapartnerek között voltak filozófusok, irodalomtörténészek, teológusok, matematikusok, fizikusok, közéleti emberek, "szakemberek" a társadalomtudomány szinte minden területéről. Ami közös ezekben a vitaindító írásokban, az leginkább a *módszer*: az ontikus kultúrtörténeti megközelítés igénye. Meg talán valamiféle megszállottság, a *módszer* mindenhatóságába vetett hit. *Ezen az alapon* valóban támadhatók ezek a szövegek, s nem azért, mert sok bennük a folyamatos melléknévi igenév és bonyolult, "nehezen érthető" a mondatfelépítés. Többször elgondolkodtam már rajta: miért e módszerrel, megközelítésmóddal szembeni általános értetlenség? Ennyire nehéz lenne azonosulni azzal a kiindulóponttal, hogy "indokolt az ember voltunkat teljes értékűen kifejező szellemi teljesítőképességet tenni meg magyarázó elvül?" Ennyire nehéz elfogadni azt a tényt, hogy valaki egy gondolatkonstrukció, egy elméleti keret felépítése során a megszokottól eltérő terminológiát vezet be? Miért mindenki a polgár/arisztokrata oppozíciónak a megszokottól eltérő használatán akad fenn? Miért "ugrik be" mindenkinek azonnal a "klasszikus" (történelmi) oppozíció, és miért nem veszik tekintetbe azt, hogy van kultúratisztelő polgár és van kultúrát nem tisztelő polgár, az arisztokratikus beállítottság pedig "a gondolkodásnak és a megismerésnek az a formája, amely a gondolkodó önértékéeként, az igazságnak a személy általi megtapasztalásaként" jelenik meg, ilyen alapon tehát nem társadalmi hovatartozást fejez ki, hanem egyfajta szellemi beállítódást, attitűdöt, szellemi magatartás formát? Miért nem fogadják el a filozófusok azt a deklarált nyilatkozatot, hogy "a kultúrtörténeti reflexió nem korlátozza a filozófia szerepvállalási igényét"? Miért a jól bevált módszerek, a felhalmozott szaktudományos ismeretek ilyen elszánt "védelme"? Hiszen szinte közhely, hogy: "ha a filozófia valóban szellemi integráló erő akar lenni, akkor nem zárkozhat el görcsösen az egyelőre rajta kívül álló problémák elől". F. Á. szövegei — főleg így egyben olvasva őket — éppen erre tesznek kísérletet, egy összefüggő koherens egészet alkotó gondolatrendszer részeként funkcionálnak: egy átgondolt, kidolgozott elmélet, megközelítésmód illusztrálására, bemutatására szolgálnak. Kétségtelen, a felhasznált terminológia meglehetősen eklektikus, de hát melyik társadalomtudományé nem az? Nem lehet számonkérni F. Á.-tól (mint tette ezt néhány évvel ezelőtt egyik

értetlenkedő vitapartner), hogy minden egyes felhasznált terminust pontosan definiáljon: a mai társadalomtudományban ez teljesíthetetlen követelmény, és nincs is rá szükség. Elég, ha az elmélet kulcsterminusai — amolyan cross-reference-ként, egymást meghatározó keresztutalásokként — egymást "definiálják". Hogy egy elméletrendszer használhatóságát megnézhessük, elegendő gondosan szemügyre vennünk néhány alapterminusát. Nézzük meg tehát először is azt: miért *ontikus*? Az én (talán kissé leegyszerűsítő megfogalmazásom szerint) ontikus az, ami *közvetlenül a létre*, nem pedig a létről való beszédre, a logoszra irányul (ez utóbbi vizsgálódás lenne az ontologikus). Mivel a megvizsgálendő gondolatrendszerben — egy szókereső program nagyon gyorsan kimutatná — igen nagy számban fordulnak elő olyan terminusok, mint *lét*, *léttapasztalat*, *létre nyitottság*, *létre irányultság*, *létfejtés* stb., az ontikus jelzőt teljesen legitimnek és helyesnek kell tekintenünk. Bizonyos szövegeket (ilyen Fernando Pessoa említett műve is) csak az tud "jó" olvasni, megérteni, befogadni, interiorizálni stb., aki a létről szóló művekként fogja fel és bizonyos léttapasztalat birtokában olvassa őket.

Vizsgáljuk meg most a megközelítés másik alapterminusát, a kultúrtörténetet.

Kultúrtörténet

A "kultúra" szót F. Á. a megszokottnál sokkal tágabb értelemben használja. Nála a kultúra az "alap", s nem a "felépítmény" része. A kultúrából vezethető le minden: a gazdasági berendezkedés, a szellem mozgása, a társadalmi és politikai élet stb. A filozófia és a kultúrtörténet viszonya is egyértelműen meg van határozva: "A filozófiai alkotások kultúrtörténeti reflexiójára azért van szükség, hogy a filozófia látásmódját hitelesítsük, és az ész valóban a kultúrtörténet során felhalmozott szellemi problémákat világítsa meg". Ha elgondolkodunk a "szellemi probléma" szóösszetétel szemantikáján, nyomban rádöbbenünk: ritka szellemtelen korban élünk. Amit a görögök *pneumának*, a latinok *spiritusnak*, a franciák *esprit-nek* hívnak, az mintha teljességgel kiveszett volna a világból a XX. század végére. Mindent eláraszt a profi szcientizmus, a korábban elképzelhetetlen mennyiségű információhalmaz, nincs tere a gondolkodásnak, a szellem szabad szárnyalásának. De ami még ennél is rosszabb: igény sincs rá. Az emberekből mintha valahogy kiveszett volna a léttapasztalás, a létre nyitottság igénye. Heidegger ma aktuálisabb, mint bármikor volt. A lét értelmére vonatkozó kérdést, tudjuk, fel kell tenni, a létfejtés állapotából ki kell jutni. A *Lét és idő* megjelenése után 70 évvel ez a program sürgetőbb, mint eddig bármikor.

Egy *emberközponitú* kultúrafelfogás, az ontikus szemlélet érvényre juttatása nekem még akkor is rokonszenves, ha az a *hit* eszközeivel történik. Az *igazság* (a személyes igazság) képviselete F. Á. rendszerében elsődleges fontosságú: az ő ontikus kultúrtörténeti diskurzusának meghatározó eleme, inherens része. És ez az a pont, ahol felfogása a legnagyobb ellenérzésekkel találkozhat, a legingoványosabb területre merészkedik, kiváltva a teológusok, eszmetörténészek ellenkezését. Az emberek ösztönösen idegenkednek a hittérítőtől, még akkor is, ha a hit térítője a legszentebb eszméket hirdeti is nekik. Valami ilyesfélét érzek F. Á. szemléletéből: mivel hiszi, szent meggyőződése, hogy az ontikus kultúrtörténeti megközelítés a lehető leghatékonyabb, legjobb stb. az összes lehetséges megközelítésmód (módszer) között, ezt a felfogást prófétaként igyekszik terjeszteni, egyre újabb és újabb területeken mutatva ki használhatóságát. Itt zárul be az ördögi kör: mivel megszállottan hisz a módszer mindenhatóságában, nem enged meg, nem tesz legitimmé, *eo ipso* kizár minden

más — elvileg lehetséges — megközelítésmódot. A hit szerint ugyanis csak egyvalakinek lehet igaza, csak egyetlen megközelítésmód lehet igaz: s F. Á. szerint ez csak az ontikus kultúrtörténeti szemlélet lehet.

A bevezetés befejezése

Fernando Pessoa-ival kezdtem, ővele is fejezem hát be ezt a rövid elmélkedést. F. Á. módszerével megmagyarázható, miért szól hozzám autentikus módon Pessoa portugálul és magyarul, és miért nem jó más nyelveken. Az a társadalmi-irodalmi-szociológiai (kulturális) közeg, amelyben a *Kétségek könyve* keletkezett, egyszeri és reprodukálhatatlan: a 20-as, 30-as évek Portugáliája, Lisszabon semmihez sem hasonlítható atmoszférája, az akkori nyüzsgő irodalmi élet stb. Pessoa-t magát kell tehát megismerni, mert művéből lehet megérteni a kort, amelyben élt, nem pedig fordítva. Ahhoz, hogy ezt valaki teljes értékűen olvasson, fordítani tudja, bizonyos mennyiségű léttapasztalat, valamint általános létre nyitottság szükséges. Különbén lehet, hogy a fordítás nyelvileg jó, de a lényeg nem "jön át". A lényeg nem nyelvi, hanem egzisztenciális kategória. Nehéz megragadni, de akik felfogták, akiknek "birtokukban van", azok félszavakból is értik egymást. Létezik, úgy látszik, egy nyelv nélküli közös diszkurzus azok között, akik értik egymást. Egyfajta metafizikai háttér, átélt tapasztalat, tudás, beleérző képesség stb. elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy az értelemteljesülés létrejöjjön. A pszicholingvisztika, a befogadáselmélet területén járunk, ebbe semmiképpen nem szeretnék belemenni. Ez a rövid frás csak azt szeretné elérni, hogy kimutassa: a F. Á. által felvázolt elméleti-módszertani keret, az ontikus kultúrtörténeti megközelítés a fordítási tevékenység és az olvasás-befogadáskutatás vizsgálata során is sikerrel alkalmazható.